

Pilgrimsmotivet i psalm och sång från 1695 till 1950

Av Inger Selander

Medeltidens vallfärder till heliga orter som Jerusalem, Santiago de Compostela, Trondheim och många andra – när blev dessa vandringar till sinnebild för den kristnas liv, livet som en vandring genom tiden mot evigheten? Frågan är kanske fel ställd. Var det inte så att man djupast sett vallfärdade till heliga orter för att manifesteras det pilgrimskap som är essentiellt i den kristna tron? I vid mening är hela kristenlivet en pilgrimsfärd mot ett evigt mål. Guds folk är ett utvalt folk med en evig bestämelse.

Pilgrimskapet har blivit en bild för jordelivet i såväl kristen uppbyggelselitteratur som profan fiktionslitteratur, men den har fyllts med olika innehåll. Medeltidens pilgrimsfärder var botvandringar och med detta innehåll finns motivet både i äldre och yngre litteratur. Äldre tiders pilgrimsfärder företogs till fots och medförde svåra påfrestningar och umbäranden. Så har i senare tid, inte minst under romantiken, pilgrimskapet blivit en metafor för provningar här i tiden och ställts i kontrast mot det himmelska hemmet – evighetens – glädje och härlighet. Pilgrimen är en främling i tiden, men att tala om rotlöshet är fel vad gäller kristna sammanhang. Pilgrimen kan i profan litteratur vara en bild för hemlöshet, men den kristna pilgrimen har ett hem utanför tiden, dit pilgrimens längtan sträcker sig. Motivet fungerar ibland som en allmän bild för livets korthet, dess förgänglighet och dess provisoriska karaktär, i motsats till det eviga livet eller den transcendentia tillvaron. Bilden av livet som ett pilgrimskap förknippas oftast med kvietism, böjelse för inåtvändhet, gärna individualism och den står i kontrast till utåtriktad verksamhet, tjänande i tiden, i samhället.

Hur har pilgrimsmotivet sett ut i psalm och andlig sång från slutet av 1600-talet till 1950?¹ Hur har det förändrats? Vilken spridning har det haft i olika psalm- och sångböcker? Har användning och utformning influerats av skönlitteraturen? Svar på dessa frågor har sökts i ett urval psalm- och sångböcker med stor spridning; med början i 1695 års psalmbok och med 1937 års psalmbok som sista anhalt. 1950 har satts som främre gräns, dels

---

¹ Termen psalm reserveras här för de s.k. kyrkopsalmerna, d.v.s. innehållet i Svenska kyrkans psalmböcker.

för att begränsa materialet, dels för att i första hand undersöka det som ligger längre bort i tiden.

Med pilgrimsmotiv avses här förekomst av minst ett ord för vandring eller resa i metaforisk betydelse samt angivelse av det himmelska målet, men ordet pilgrim har också ansetts tillräckligt. En pilgrim är en person som genomför en vallfärd till en helig ort. Ordet kommer av medeltidslatinets *peregrinus*, härlett ur latinets *peregrinor* som betyder resa utomlands. Goda synonymer till pilgrim är således främling och gäst, i betydelsen av någon som är utomlands.

Tanken om livet som ett pilgrimskap har i psalmen liksom i övrig kristen litteratur sin rot i Bibeln. I den nytestamentliga tolkningen av *exodus* innefattas bilden av jordelivet som en tillvaro i ett främmande land och himlen som det rätta fäderneslandet. I Hebr 11:13 står det, med hänсыftning på Abraham, Isak och Jakob, att de hade sett landet i fjärran ”och bekänt sig vara gäster och främlingar på jorden”. I 1 Kor 10 utläggs uttåget ur Egypten och ökenvandringen typologiskt som den kristna församlingens liv med Gud. I 2 Kor 5:8 finner vi tanken om himlen som ett hem, ”Vi [...] skulle helst vilja flytta bort från kroppen och få vårt hem hos Herren”. Att ”gå hem” blir i kristen litteratur synonymt med att dö och ingå i det eviga livet.

I Bibeln liksom i kristen litteratur är vandra ofta synonymt med att leva. Livsvandringssmotivet har sin rot i släktets barndom och finns följaktligen i många kulturer. Att leva efter Guds bud gestaltas med en mer utvecklad bild: att gå på den smala vägen. Den som föraktar Guds bud går på den breda väg som leder till fördärvet (Psalt 1, Matt 7:13f). Uppfattningen av jordelivet som ett pilgrimskap har i kristen litteratur förbundits med idén om de två vägarna. Att leva i tron, leva med Kristus, kan uttryckas med bilden ”vandra i honom” (Kol 2:6). Samtidigt är Kristus själv Vägen (Joh 14:6).

I *Then Swenska Psalmboken* 1695 förekommer ordkretsen väg och vandra mycket ofta i betydelsen leva – oftast leva efter Guds bud, utan att utvecklas till ett pilgrimsmotiv. Den som går syndens bana får sitt straff. Här finns den dubbla utgången: himmel eller helvete.

Valet mellan de två vägarna, dygdens och lastens, finns även i den klassiska, grekiska litteraturen. Tanken om de två livsvägarna har försett äldre västerländsk konst och litteratur, inte minst under renässansen, med ett grundläggande mönster, tätt förbundet med pilgrimsmotivet.² Vägvalet har i svensk 1600-talsdiktning fått sin mest berömda manifestation i Georg Stiernhielms dikt *Hercules* från 1648. Dikten handlar inte om vandringen utan om själva vägvalet, valet mellan njutningens väg och dygdens.

Psalmerna talar ofta om livets prövningar och lidanden (”elände”). Jordan kallas en ”jemmerdal”, vilket visar en mörk syn på jordelivet. Ibland

---

² Samuel S. Chew har låtit detta mönster utgöra grundritningen till sin bok om renässansens konst och litteratur, *The Pilgrimage of Life*, London 1962.

rimmas på kontrasten "fröjdesal" som är en metafor eller synekdoke för det himmelska livet. Detta rimpar rymmer en för barockdiktningen typisk anti-tes. Jordan liknas däremot inte vid en öken som i många senare psalmer och sånger, vilka bygger på den typologiska tolkningen av exodus.

Vandringsmotivet blir till pilgrimsmotiv i endast ca 3% av psalmerna och är spritt i olika avdelningar. I mer än hälften av fallen är motivet förknippat med döden och förekommer i slutet av psalmen.

Under 1600-talet är vandringsmotivet mycket vanligt såväl i tysk och engelsk som i nordisk diktning, både i egentlig och figurlig betydelse. Emil Liedgren har gett flera exempel på hur resepsalmerna under 1600-talet metaforiseras.³ I en av de fem psalmerna för "Resande til landz och watn" i 1695 års psalmbok blir resan till en pilgrimsfärd: "Then wägh som up til Himla bär/ Ästu / O Christe/ broder kär! /Tin dödh haar oss thet gifwit: /Oss wandringsmän räck tu tin hand:/ Och föör oss til vårt fädersland/ Up til thet ewiga lifwet". (335:7). Resandet var under denna tid förenat med mycket mödor och faror, och pilgrimskapet bör i detta sammanhang ses under den aspekten. Samtidigt innebär tanken om pilgrimskapet en tröst; tillvaron här är tillfällig.

Pilgrimsmotivet utvecklas också i ett par psalmer som sjungits av många generationer och som finns kvar i 1986 års psalmbok. Den ena är den nordiska, medeltida dagvisan "Then signade dagh" som slutar: "När wij skole til vårt fädernesland/ Och skiljas widh thetta elände/ Befalle wij Gudh wår siäl uthi hand/ Til himmelen henne upsände" etc. Ordet "elände" kan här betyda landsflykt. I den andra psalmen – Magnus Gabriel de la Gardies döds- och begravningspsalm, "O Jesu! när jagh hädan skal" – liknas livet vid en resa till sjöss, vilket också är ett omhuldat renässans- och barockmotiv: "Jagh kommer af ett brusand' haaf/ På rätta glädie stranden/ Min kropp han lägges nedh i graaf/ Men Gudh uptager andan" etc.

Himlen kallas land (fädernesland, fröjdeland) i hälften av psalmerna med pilgrimsmotiv (inklusive glädie stranden), men aldrig stad, Jerusalem eller hem. I en psalm förekommer dock uttrycket "rätta hemvist". Orden pilgrim, gäst och främling används inte.

Pilgrimsmotivet hör i barockens psalmbok till dödstemat. I barockens litteratur är tankar om livets korthet och skörhet och dödens ständiga närvaro vanliga. Det var en orolig tid präglad av krig. Medellivslängden var låg och barnadödligheten mycket hög. Döden framställs både i litteratur och konst som liemannen, och *vanitas*-symboler som dödskalle och timglas är vanliga. Men bilden av jordelivet som ett pilgrimskap hör inte till vanligheten i den svenska barocken. I England däremot skrevs under denna tid den bok som skulle bli västerlandets mest berömda om livet som en pilgrimsfärd, Bunyans *The Pilgrim's Progress*.

³ E. Liedgren, *Svensk psalm och andlig visa*, 1926, s. 263–267.

Den pietistiska sångboken *Mose och Lamsens Wijsor* utgavs anonymt 1717.⁴ Själva titeln, som är hämtad från Uppenbarelseboken, visar på samlingens inriktning mot det eviga livet, något som bör ses mot bakgrund av de olyckor i form av krig och pest som drabbat vårt land vid denna tid. Bottemat är framträdande. Vikten av en helig vandel var ett omhuldat tema i den pietistiska förkunnelsen. I likhet med 1695 års psalmbok innehåller denna sångsamling många sånger med vandringsmotiv – att vandra den smala vägen.

Vandringstemat utvecklas sällan till pilgrimsmotiv. Pilgrimsmotivet är emellertid procentuellt sett dubbelt så vanligt i *Mose och Lamsens Wijsor* som i 1695 års psalmbok. Det förekommer i ca 7% av sångerna och är spritt i olika avdelningar.

I de flesta fall möter pilgrimsmotivet endast i en eller två strofer och ger ett evighetsperspektiv i slutet av sången. Inledningssången, vilkens ämne är Jesu födelse, tar upp motivet den breda vägen i stroferna 7 och 11. I slutet av den 34 strofer långa sången fällt pilgrimsmotivet in: "Wi rese hem till vårt, Wårt hem och wåning" (ur v. 32). I slutraderna finns en tydlig anknytning till exodusmotivet: "O Jesu söt [...] tin starka hand Oss före til thet land, Som flyter från Guds hand Af mjölk och honung".

Utvecklat över flera strofer är motivet i en sång i avdelningen Om Werldens fåfängelighet: "Fåfängligt är allt hwad som werlden skänker". Pietisterna är för eftervärlden ensidigt kända för avståndstagande från världens nöjen, men fåfängelighetstemat, som är besläktat med förgängelsetemat, är typiskt för barockdiktningen. Som vi sett förekommer tematiken även i 1695 års psalmbok. Språket i inledningssången är som i de övriga sångerna enkelt och ansluter till Bibeln. Sången är inte utsmyckad med barockbilder för förgänglighet som flera av psalmerna i 1695 års psalmbok. I v. 10 fastslås att "Ther er, och icke her vårt Fosterland".

Genomfört är pilgrimsmotivet endast i en sång, vilken har sitt underlag i Emmausvandringen: "O Jesu, kom til oss, Wi är på wägen". Emmausvandringen blir en bild för den vandring som de trogna lärjungarna gör i alla tider på den smala vägen. De måste återvända till Jerusalem och liksom sin Herre gå in under korsets lidanden. Men vägen går också till den eviga staden, v. 25, "Hjelp oss, o Jesu, si! Wi är på wägen, thit, ther tin nya stad han är belägen" etc.

Pilgrimsfärd nämns i ett par sånger (s. 335, s. 182, v. 6).⁵ Människan betecknas som främling, vandringsman och gäst i en dödsbetraktelsesång (s. 192). Synen på jordelivet är oftast negativ. Men jorden kallas inte jämmerdal som i 1695 års psalmbok och inte heller öken, utan förförelsens stad, Babel. Himlen kallas land i några sånger, men endast i en sång finns beteckningen hem, "tit rätta hem Det himmelska Jerusalem" (s. 75, v. 28). Himlen betecknas Jerusalem i ytterligare en sång och stad i ett par andra sånger.

⁴ Nya editioner med tillägg utkom 1720 och 1724. Den senare, som innehöll 136 sånger, blev den definitiva och är den som används i denna översikt.

⁵ Registret över textbörjan är ofullständigt, varför jag anger sidnummer. Sångerna är onummerade.

Även i denna sångbok finns en dubbel utgång, himmel eller helvete (t.ex. s. 87ff).

Pilgrimsmotivet är präglad av helgelsesträvan, avskiljande från världen och himmelslängtan.

Den svenska herrnhutismens första sångbok, *Sions sånger*, utgavs 1743 och en andra del kom 1745.⁶ Pilgrimsmotivet finns endast i 4% av sångerna, fördelade på olika avdelningar. I nr. 3:3 liknas jordelivet vid en resa till himlen; man måste "bli angelägen Wända om til rätta vägen". En sjöresa antyds i 115:10: "Ty jag liter på, Mit skepp, skall ej stranda, Fast stormwädreren gå". I bönesången nr 182:8 talas om "trötter vandringsman" som finner vila i Jesu sår och i v. 13 utvecklas pilgrimsmotivet: "Främlingen på denna jord Dig begär till far och moder Blodsförvant samt resebroder Och til resekost ditt ord til sist hemvist sälla höjden". I förbigående kan noteras att Gud kallas både far och mor i denna sång.

Ordet främling förekommer alltså, men inte orden pilgrim och gäst.⁷ Jorden kallas öken endast i en sång om efterföljelse, nr 36:2, vilken bygger på Psalt 139 som innehåller detta ord.

Bilden "komma hem till Gud" eller "bli hemförd av Jesus" börjar bli en vanlig omskrivning för att dö. Hem inklusive hemvist används endast i tre sånger i förening med pilgrimsmotivet. Att himlen kallas ett land är något vanligare än i 1695 års psalmbok och *Mose och Lamsens Wijisor*. Endast i en sång med pilgrimsmotiv möter bilden av himlen som Guds stad, Jerusalem.

Pilgrimsmotivets låga förekomst i denna sångbok kan ses mot bakgrund av tonvikten vid försoningen och gemenskapen med Jesus här och nu. Evighetslängtan är inte så framträdande som i *Mose och Lamsens Wijisor*.

Sions nya sånger, som först trycktes i Köpenhamn 1778, innehåller pilgrimsmotiv i 7% av sångerna.⁸ Frekvensen är alltså dubbelt så hög som i *Sions sånger* och densamma som i *Mose och Lamsens Wijisor*.

I fyra sånger är motivet utvecklat över flera strofer. I en av dem, "Wälsignad den dagen", går färden till sjöss (68). Med början på v. 5 återfinns denna sång senare i bearbetad skick i flera frikyrkosångböcker, "Jag slipper wäl en gång i svallena ro, Jag ser för mig himmelska stranden" etc. I en sång för resande till sjöss, "Min Jesu god! du afgrund af all nåde" (137), metaforiseras resandet: "Min styrkompass den ware nåden dina, Som du utwärvat har med blodig pina" (v. 5), "Mitt rätta hem är ej på denna jorden, Jag är i detta mesech fremling worden." (v. 11).

Vandringen under jordelivet är mödosam för pilgrimerna: "Lamsens folk och Sions fränder [...] Uppå törnestigar går [...] Som i werlden är en främ-

⁶ De båda samlingarna, som sammantaget omfattar 223 nummer, trycktes tillsammans i många upplagor. Det är denna utvidgade samling som här används i ett tryck från 1787.

⁷ Ordet gäst förekommer dock i en nattvardspsalms.

⁸ Andra upplagan används här, tryckt i Christianstad 1810.

ling, Och ett mål för våld och mord!" (98:1). Denna sång kom att upptas i många sångböcker under 1800-talet. Under anknytning till exodusmotivet kan jordelivet ses som en vandring genom öknen (105:6, 106:1). Omväxlande med denna negativa syn på jordelivet, d.v.s. den lilla återlösta skarans trängda tillvaro i denna värld, finns starka uttryck för glädje över försoningen och över att få leva i gemenskap med Jesus.

Människan kallas pilgrim, gäst och/eller främling i några sånger. Synen på döden är mycket ljus; att dö är att komma hem. Detta hindrar emellertid inte att helvetet och syndens straff nämns i andra sånger.

Det himmelska målet betecknas som Kanaan i en av sångerna med pilgrimsmotiv: "Stiger dristigt utur werlden, Till mitt arf i Canaan" (137:5). I denna sång gestaltas döden som en övergång över floden Jordan. I några sånger kallas himlen ett hem (hemvist) respektive stad och i ett par fall Jerusalem. Himlen benämns land (eller strand) i några sånger.

Den katolska eller katolskt inspirerade andaktslitteraturen, vilken präglas av världsfrånvändhet och himmelslängtan, lever vidare i pietismen och herrnhutismen och går i dagen bl.a. i livsvandring- och hemlandsmotivet. *Vaterland*, *Heimat* och *heimgehen* hör till den tyska pietismens och herrnhutismens vokabulär, och motsvarande termer används i de svenska pietistiska och herrnhutiska sångsamlingarna. Vandringen hemåt kan vara individuell eller kollektiv. Den dominerande stämningen är glädje och tacksamhet över försoningen.

Den svenska psalmboken 1819 tillkom under den litterära romantikens period. I romantikens diktning är vandringsmotivet mycket populärt, såväl i egentlig som i figurlig betydelse, likaså hemlandsmotivet och bilden av livet som en fångenskap från vilken man kan befrias först genom döden. Pilgrimsmotiv finns i 8% av psalmerna, de flesta skrivna av Wallin. Han har även infört motivet i några psalmer som han översatt eller bearbetat.⁹ Även vandringsmotivet är vanligt hos Wallin, men det skiljer honom inte från äldre psalmister.

Pilgrimsmotivet möter redan i psalmbokens första psalm, "Upp psaltare och harpa", i vilken Wallin flätar in exodusmotivet i v. 5. Pilgrimsmotivet är spritt i olika avdelningar, men förekommer mest i avdelningen "Med avseende på de yttersta tingen".

Som pilgrimsmotiv utvecklas temat hemlängtan fullödigaast i Wallinpsalmen om Jesu himmelsfärd: "Till härlighetens land igen". Bilden av himlen som ett land uppträder i ytterligare ett dussin Wallinpsalmer, jämte några bearbetningar. Himlen kallas ett hem i några psalmer. Människan framställs som gäst och/eller främling i några psalmer, de flesta av Wallin.

⁹ Som exempel kan nämnas Gellerts psalm "Mänska, o, vi dröjer du" i vilken Wallin infört motivet i strof 5. I en psalm av Kahl, "Älskar barnet moderfamnen", har Wallin utvecklat hemlandsmotivet i sista strofen och i Lutherpsalmen "Så far jag nu med frid och fröjd" tycks det vara Wallin som lagt in ett livsvandring-motiv, ty det saknas i den tyska texten.

Med ett annat bildspråk, själens bundenhet vid stoftet, turneras hemlängtansmotivet eller, med en modernare term, det transcendentala begäret i psalmen "Huru länge skall mitt hjärta", jämte ett par andra välkända, av kristen platonism färgade psalmer, "Var är den vän som överallt jag söker" och "En fridens ängel ropar kom".¹⁰

Emil Liedgren har karakteriserat den wallinska psalmboken med begrepen borgerlighet och romantik. Till det romantiska för han "dödstanken, främlingskänslan, lyftningen till en högre värld".¹¹ Elsa Norborg har fällt kommentaren att Wallin lyckades bäst i sina psalmbearbetningar när han fick "tolka de gamla psalmernas uttryck för förgängelsekänsla och hinsideslängtan". Hon har särskilt uppmärksammat hemsjukemotivet, så kallat efter hans dikt Hemsjukan, i vilken diktjaget uttrycker sin leda vid det enahanda jordelivet.¹² Pilgrimen vill lägga ner sin stav, står vid stranden och blickar mot himmelens "stjärnströdda haf": "Mig drifver en längtan,/ En aningsfull trängtan -/ Jag vill öfver hafvet till okända land!"

Hur skall man förklara pilgrimsmotivets och hinsidesmotivets höga frekvens i Wallins psalmer? Hinsideslängtan hör till romantikens allmängods. Bland samtida svenska diktare är den särskilt tydlig hos Stagnelius. Hos Wallin förstärktes den av hans depressioner. Han hade en ljus syn på döden; den innebar en hemkomst.

Bland andra författare till psalmer med pilgrimsmotiv finns Wallins samtida, Johan Åström och den danske diktaren B.S. Ingemann. I den senares psalm om kyrkan, "En fader oss förenar", nämns pilgrimssången i den andra strofen, en sång som ljuder fulltonigare i hans välkända och älskade psalm "Härlig är jorden", som först senare införlivades med den svenska sångskatten.

1819 års psalmbok innehåller alltså dels en myckenhet av det äldre vandringsmotivet, vars innehåll är besinning om en rättfärdig vandell i denna tiden, dels pilgrimsmotivet som är ett hinsides- och hemlängtansmotiv, vars användning stimulerats av romantikens transcendentala längtan. Jämsides med pilgrimskap och evighetslängtan finns en stark förankring i tiden, i det borgerliga samhället, genom kausalpsalmerna. Varje tillstånd och skede i livet har sina plikter.

Med den nyevangeliska väckelsens frambrytande under mitten av 1800-talet uppstod en ny sång, delvis på den äldre väckelsesångens grund. Den första sångsamling som gav spridning åt det nya var Oscar Ahnfeldts *Andeliga sånger*. Han hämtade material såväl från äldre sångsamlingar, t.ex. *Sions nya sånger*, som från samtida publikationer, t.ex. den evangelikala tidskriften

¹⁰ Alla tre psalmerna analyseras ingående av Håkan Möller i hans avhandling *Den wallinska psalmen*, Uppsala 1997. Möller betonar deras förankring i kristen mystik och kristen platonism.

¹¹ Liedgren, a.a., s. 493f.

¹² E. Norborg, "Den religiösa nyorienteringen och 1819 års psalmbok", *Ny illustrerad svensk litteraturhistoria*. Tredje delen. Romantiken och liberalismen, Stockholm 1956

Pietisten. Andeliga sånger utkom i tolv häften under åren 1850 till 1877. Från och med fjärde häftet 1855 medverkade Lina Sandell, och det var genom Ahnfelts sånger som hon blev känd.¹³ Ett fåtal anglosaxiska sånger finns medtagna, men Ahnfelt var, som Oscar Lövgren framhåller, föga intresserad av den anglosaxiska sångstilen, d.v.s. melodierna.¹⁴

Pilgrimsmotivet har ökat markant jämfört med äldre psalm- och sångböcker och förekommer i 22% av sångerna. I de flesta fall kommer motivet in i slutet av sången och ger perspektiv mot det eviga livet. Kroppens död nämns inte och inte heller själens sömn i väntan på uppståndelsen. Själen får direkt tillträde till det eviga livet. Ofta förenas dödsmotivet med ett brudmotiv: bruden hämtas hem.

Exodusmotivet är ganska vanligt, och därmed beskrivningen av jordelivet som en öken och himlen som ett land, ett hemland. Orden jämmerdal och tåredal förekommer däremot inte. Flera av sångerna med exodusmotiv är skrivna av Lina Sandell. Genomfört är motivet t.ex. i "Som Guds Israel i fordomtima". Samma stoff men med färre detaljer använder Rosenius i den alltjämt sjungna "Med Gud och hans vänskap".

Livsresan som en sjöresa utvecklas i H.A. Brorsons "I djupet av mitt hjärta En stad jag högt åtrår", översatt och utvidgad av Clara Ahnfelt. Den himmelska staden nämns i flera sånger. Brorsons psalmer, som präglas av Kristusmystik men också av rikt utvecklat hinsides- och pilgrimsmotiv, utnyttjades av Ahnfelt och kom sedan in i frikyrkosångböckerna.

I betydelsen vallfärdande till helig ort finns pilgrimsmotivet i en påskpsalm av Grundtvig, översatt av Lina Sandell, "Pilgrim, säg mig var är graven?" Frågan kan tänkas ställd av en pilgrim, nyanländ till det heliga landet. Fiktionen överges dock i andra strofen, och i denna och följande återberättas påskens händelser och himmelfärden.

En pilgrimssång som kom att bli mycket spridd är Dana Shindlers "I'm a pilgrim, I'm a stranger", översatt av Betty Ehrenborg Posse och först publicerad i *Andeliga sånger för barn* 1852. Samma år bearbetades och utvidgades den av Rosenius, med det gammaltestamentliga påskmotivet och ökenvandringssmotivet.¹⁵ I engelska sånger är pilgrimsmotivet mycket vanligare än i svenska, likaså ordet pilgrim, vilket jag återkommer till. Orden pilgrim, gäst och främling förekommer oftare i Ahnfelts sånger än i äldre sångsamlingar.

Sånger om det himmelska hemmet är mer frekventa här än i äldre sångsamlingar. Ordet hem med sammansättningar ingår i ett fyrtiotal sånger. Fullt utvecklat är hemmotivet i Lina Sandells "Jag är en gäst och främling",

¹³ Från och med femte häftet 1859 är de flesta sångerna av Lina Sandell. Enligt N. Bolander är hälften av de 200 sångerna skrivna av henne. Bolander, *Samfund och sångbok*, Stockholm 1954, s. 114.

¹⁴ O. Lövgren, *Oscar Ahnfelt: Sångare och folkväckare i brytningstid*, Stockholm 1966, s. 46.

¹⁵ S-Å Selander diskuterar olika engelska versioner samt de svenska översättningarna av sången i sin avhandling, "Den nya sången" *Den anglosaxiska sångens genombrott i Sverige*, Lund 1973, s. 211ff.

som är en kontrafakt till J.H. Paynes *Sweet home*, en sång om det jordiska hemmet från vilken refrängen är övertagen: "Hem, hem, mitt kära hem".

Pilgrimsmotivet i Ahnfelts sångsamling är starkt förknippat med känslan av främlingskap på jorden och längtan till himlen. Guds folk är en utvald, liten skara som kämpar sig fram; en aspekt som kan hänföras till väckelsekristendomens karaktär av utbrytning från statskyrkan med samlingar i bönekretsar och missionskretsar i hemmen och senare i bönhusen.

Under samma tid som Ahnfelts sånghäftet publicerades *Pilgrims-sånger, på vägen till det himmelska Sion* (del 1 1859, del 2 1862) av de baptistiska bröderna Per och Gustaf Palmqvist.¹⁶ En del av sångerna är hämtade från Ahnfelts första häften, däribland Rosenius "Med Gud och hans vänskap" och Lina Sandells "Jag behöver dig, o Jesus". Bröderna Palmqvist utnyttjade även äldre sångsamlingar som *Sions nya sånger*. Av J.M. Lindblads översättningar av Brorsons psalmer intogs bl.a. "Till Betlehem mitt hjärta I stilla pilgrimsfärd", vilken anknyter till äldre tiders reella pilgrimsvandringar.

Pilgrimsmotivet, som förekommer i 23% av sångerna, är mer utvecklat än tidigare. Flera sånger än hos Ahnfelt kan kallas pilgrimssånger, men antalet sånger är också större. Man kan dock inte säga att pilgrimsmotivet slog igenom först med *Pilgrims-sånger*. Det skedde med Ahnfelts sånger.

Pilgrimsmotivet betonas redan genom titeln, som har imiterats av senare sångboksutgivare, vilket *Pilgrimsharpan* (1861), *Pilgrimstoner* (1872–73), *Pilgrimscittran* (1886), *Pilgrimsrösten* (1890) och *Nya pilgrimssånger* vittnar om.

Sven-Åke Selander, som har jämfört disposition och innehåll i *Sions sånger*, *Sions nya sånger* och *Pilgrims-sånger*, har noterat att den senare innehåller ett mycket högre antal sånger om döden och det eviga livet än de båda äldre samlingarna (SS 2,7%, SNS 6,6% och PS 15,8%),¹⁷ vilket hör samman med pilgrimsmotivets utbredning. Pilgrimsmotiv finns emellertid inte bara bland sånger på temat döden och det eviga livet, utan förekommer liksom i övriga sångsamlingar i olika avdelningar.

Pilgrimsmotivet utformas i *Pilgrims-sånger* långt mer än tidigare som en ökenvandring. Därmed blir det till en kollektiv vandring, ett folk på vandring. Men även en enskild pilgrim kan gå i öknen. Orden pilgrim och gäst är inte så vanliga som i Ahnfelts sånger. Himlen kallas ofta land eller hem, medan stad och/eller Jerusalem endast förekommer i ett fåtal sånger.

Många av sångerna är översättningar från engelskan, och med denna sångsamling kom, som Sven-Åke Selander formulerat det, genombrottet för den evangelikala, anglosaxiska sången i Sverige.¹⁸ I den engelska sången är

¹⁶ Del 1 innehåller 221 sånger, i den andra upplagan utökade till 226. Del 2 innehåller 88 sånger. Jag väljer här att behandla de båda delarna (del 1, 2:a uppl. och del 2, 1:a uppl.) som en enhet.

¹⁷ S.-Å Selander, a.a., s. 173.

¹⁸ Se titeln på Selanders avhandling, not 15 ovan.

pilgrimsmotivet mycket vanligare än i den svenska och man kan finna flera orsaker till det. En anledning vill Albert Wifstrand se i det förhållandet att den engelska Bibeln har bevarat ordet pilgrim vid översättningen av *Vulgatas peregrini* i Hebr. 11:13.¹⁹ Pilgrimsmotivet är vanligt i engelsk 1600-talslitteratur av olika genrer. Det mest kända och spridda exemplet är Bunyans *The Pilgrim's Progress*, en bok som säkerligen inspirerat sångdiktarna såväl i England som i Sverige. Den finns i svensk översättning från 1727 och blev omtryckt många gånger under 1800-talet. Vidare medförde emigrationerna till Amerika en aktualisering av pilgrimsmotivet. Resan över havet blev en parallell till livsresan. I den typologiska bibeltolkningen, som var förhärskande ännu under 1800-talet och var en grund för sångdiktningen, sågs *exodus* som en bild för det kristna livet och Amerika kunde betraktas som det förlovade landet, Kanaan, som blev en symbol för himlen. Men även hemlandet, landet man lämnat, utgjorde en bild för himlen. Emigrantens hemlängtan var på en gång en längtan efter släkt och vänner i det jordiska hemlandet och efter mötet i himlen. Hemlandsmotivet knöts samman med pilgrimsmotivet. Motiven appellerade i hög grad även till svenska sångförfattare och svensk publik.

Pilgrims-sånger är den första sångsamling som har en särskild avdelning Hemlandssånger, vilket visar på hemlandsmotivets betydelse och den starka inriktningen mot evigheten. Varken det motivet eller pilgrimsmotivet är dock begränsat till denna avdelning, vilket visar att tanken om livet som ett främlingskap och längtan till det eviga livet genomsyrar sångboken. Den gör verkligen skäl för namnet *Pilgrims-sånger*.

När väckelserörelsen från mitten av 1850-talet började konsolideras i samfund, utgav snart vart och ett en egen sångbok – en ersättning för eller motsvarighet till Svenska kyrkans psalmbok. I dessa samfundssångböcker infördes även kyrkopsalmer och fler sånger om första trosartikeln och för kyrkoårets högtider samt för dygnets och årets tider, ämnen vilka fått mycket litet utrymme i de pietistiska sångböckerna och väckelsesångböckerna. Detta medverkar till att synen på jordelivet i samfundssångböckerna som helhet blir betydligt ljusare än i de äldre sångböckerna.

Först med att ge ut en egen sångbok var Svenska baptistsamfundet. Men dess sångbok *Psalmisten* (1880) är, med undantag av dopsångerna, knappast präglad av samfundets teologi utan är allmänt evangelikal. Sångboken innehåller sånger från äldre sångsamlingar liksom inhemska och utländska nytillskott, huvudsakligen från anglosaxiskt håll.²⁰

Pilgrimsmotiv förekommer i 10% av sångerna och är framför allt spritt i avdelningarna "Det kristna livet" och "Hemlandssånger"; en tredjedel ingår

¹⁹ A. Wifstrand, "Pilgrim, främlingstanke, vällfärd", *Fem ord*. Lund 1965, s. 70.

²⁰ Sångboken som omfattar 550 nummer innehåller 128 psalmer från 1819 års psalmbok, 32 sånger från *Pilgrims-sånger*, men hälften av dessa kommer från *Stons nya sånger*. Av Lina Sandells hand är enligt Bolander 20 sånger, inkl. två översättningar. Bolander, a.a., s. 202ff.

i den senare avdelningen. Man kan säga att även de övriga sångerna i denna avdelning implicerar pilgrimstanken, eftersom himlen ses som ett land man längtar till.

Orden pilgrim, gäst och främling förekommer i relativt många sånger. Himlen benämns oftast land, hem eller hemland, men även Kanaan förekommer, liksom stad och Jerusalem. I några sånger utvecklas ökenvandringensmotiv, och Jordanfloden nämns i ytterligare några.

Intressantast är ett par dopsånger i vilka Jordan blir dopets flod eller dopets vatten på ett mycket åskådligt sätt. Det dröjde till in på 1900-talet, innan baptisterna fick samlingslokaler med inbyggda dopgravar, varför dopen ägde rum utomhus i floder och sjöar eller i havet. Att döpas innebar att gå ner i vattnet så som Jesus gjorde, och dopet sågs som en invigning till pilgrimskap och efterföljelse. Den ena av dessa dopsånger, "Så gladligt jag vandrar till Jordanes flod Med Jesus och syskonen kära", utvecklar pilgrimsmotivet i v. 3: "Jag glad i Jordanen med dig stiger ned, O Jesus, att blifwa begrafwen. Trots werlden och köttet jag framåt blott ser, Som pilgrim jag fattar nu staven. Nu vill jag från denna så herrliga dag Städs wandra min Herre till fröjd och behag, Till hemmet på helgelsevägen."

Evangeliska Fosterlands-Stiftelsens sångbok *Sionstener*, som utkom 1889, innehåller många fler psalmer än någon av de andra samfundssångböckerna, vilket tydliggör närheten till Svenska kyrkan.²¹ Många sånger hade tidigare publicerats i *Sions nya sånger*, Ahnfelts sångbok och *Pilgrims-sånger*. Pilgrimsmotiv finns i ett hundratal sånger och psalmer (18,2%), hälften av dem i avdelningen "Pilgrims- och hemlandssånger".

Orden pilgrim, gäst och främling med sammansättningar är mycket vanliga. Öken nämns däremot inte så ofta. Himlen kallas mycket ofta land, mindre ofta stad (proportionerna är 3:1). Som exempel på en pilgrimssång som beskriver vandringen genom den brännande öknen, kan nämnas greve Gustaf Gustafsson Lewenhaupts allhelgonahymn, "Vem är den stora skaran där".

En så stor del av sångerna är skrivna eller översatta av Lina Sandell att sångboken skulle kunna kallas den sandellska. Hon har, enligt Nils Bolander, haft sin hand med i ca 132 sånger.²² Vandringsmotiv är favoriserat av henne. Ofta talar hon om trötthet under vandringen. Hon använder sig också ofta av pilgrimsmotivet, men inte särskilt många av hennes sånger finns i avdelningen "Pilgrims- och hemlandssånger", vilket innebär att de inte domineras av dessa motiv. Hon flätar gärna in pilgrimsmotivet i sånger på andra teman, inte minst det kristna livet. Hon ber om Jesu närvaro under pilgrimsfärden, t.ex. i "Herre, fördölj ej ditt ansikte för mig", en kontrafakt till den folkliga visan "Fjärran han dröjer från grönskande dalar",

²¹ Enligt Bolander, a.a., s. 165, är 118 av sångbokens 550 nummer psalmer hämtade från 1819 års psalmbok. Bolander anger även övriga källor.

²² Bolander, a.a., s. 165f.

från vilken refrängen ”Kommer du ej snart!” är övertagen. Hon sjunger också om längtan efter den himmelska vilan såsom i hemlandssången ”Hemma, hemma få vi vila”. Hos Lina Sandell är pilgrimsvandringen uppbyggd av detaljer från exodusvandringen och tätt förbunden med böner om, förvisning om eller längtan efter Jesu närvaro, en längtan som stillas först i evigheten.

Metodist-episkopalkyrkans svenska psalmbok utgavs 1892. Den hade föregåtts av en sångbok tryckt i Amerika samt ett utdrag ur denna, utgiven på privat initiativ. Bolander, som inte har några siffror att ge för källmaterialet till metodistkyrkans sångbok, poängterar att den snarare är ett ekumeniskt än ett specifikt metodistiskt dokument. Han räknar upp många tyska och nordiska psalmförfattare från äldre tid, liksom företrädare för pietismen och herrnhutismen, för engelsk och amerikansk evangelism liksom naturligtvis för metodismen.²³ Psalmboken bär dock metodistisk prägel, såtillvida som Guds helighet och människans helgelse starkt betonas. Det finns ett allvar, en tyngd, som vi inte finner i t.ex. *Svenska Missionsförbundets sångbok*, men däremot i *Mose och Lamsens wijisor* och *Sions sånger*.

Någon särskild avdelning för pilgrims- och hemlandssånger finns inte. Pilgrimsmotivet uppträder bara i ca 10% av sångerna och endast i ett fåtal är det utvecklat. Pilgrim, gäst, främling och öken nämns i få sånger. Vandringmotiv förekommer däremot i ganska många sånger, liksom i äldre sångsamlingar. I en del nämns både den smala och den breda vägen; allvaret i vägvalet betonas.

Vandringmotivets anknyter oftast till temat helgelse, något som hör till tillvaron i tiden. Mera sällan blir vandringen till en pilgrimsfärd, präglad av längtan till evigheten.

Svenska Missionsförbundets sångbok utkom 1893 och även till denna har många sånger hämtats från äldre sångböcker och från Svenska kyrkans psalmbok. Till samfundets egna bidragsgivare hör Erik Nyström, Carl Boberg, Nils Frykman och Joel Blomqvist. Enligt Bolander innehåller sångboken totalt 238 översättningar från engelskan.²⁴

Pilgrimsmotivet är ännu vanligare här än i *Sionstoner* (drygt 22%). Motivet är spritt över sångboken men förekommer, som man kan vänta, tätast i avdelningen ”Hemlandssånger”. Några sånger utvecklar bildspråk hämtat från exodusmotivet, och bildelementet öken är mycket vanligare än i andra här nämnda sångböcker. Temat hemlängtan är påfallande frekvent. Särskilt Carl Boberg står för romantiska inslag; se t.ex. ”Hur ofta mitt öga från jordlivets oro Ser längtande upp mot den stjärnströdda kust!” (512). Pilgrimsfärden som en kollektiv vandring under glädje gestaltar Joel Blomqvist och Per Ollén i den under de senaste decennierna mycket sjungna ”O, hur saligt

²³ Bolander, a.a., s. 272ff.

²⁴ Bolander, a.a., s. 277ff. Av sångbokens 703 nummer är 86 hämtade från 1819 års psalmbok.

att få vandra”. En sång av okänd författare låter tåget, det nya kommunikationsmedlet, bli färdmedel från främlingslandet, ”Det närmar sig målet med hvarje minut Och tåget det ilar så fort” (571).

Pilgrims- och hemlandsmotivet knyts ofta samman med brudmotivet – bruden hämtas hem från vandrigen.

B.S. Ingemanns pilgrimssång ”Härlig är jorden”, som går tillbaka på en medeltida korsfararhymn, översattes av Erik Nyström för *Svenska Missionsförbundets sångbok*. Den är placerad i avdelningen ”Det kristliga lifvet”, i underavdelningen ”Lofsånger”. En lovsång är det förvisso och den ger i motsats till nästan alla pilgrimssånger i denna undersökning uttryck för en positiv syn på jordelivet. Det är förmodligen en anledning till dess allttjämt stora popularitet.

I *Svenska Missionsförbundets sångbok* har pilgrimsmotivet oftare än i de övriga sångböckerna fått en romantisk utformning med inslag av naturlyrik.

Frälsningsarméns sångbok, som föregåtts av smärre häften, publicerades 1897. De 357 sångerna är ordnade i fyra avdelningar: Frälsning, Helgelse, Jubel och Strid. De flesta sångerna har engelskt-amerikanskt ursprung, men enstaka bidrag finns av Lina Sandell och andra författare från den nyevangeliska väckelsen. Den stora majoriteten av sångerna har proveniens inom armén.²⁵ Några psalmer ingår inte. Pilgrimsmotivet finns i ca 20% av sångerna, de flesta i avdelningen ”Jubel”, som innehåller sånger om döden, himlen och det eviga livet. Det är värt att lägga märke till att temat döden- evigheten har glädje som förtecken.

Frälsningsarméns sångbok är språkligt sett den torftigaste, och i större utsträckning än i de andra samfundssångböckerna radas motiv och element från Bibeln på varandra utan att utvecklas. Endast i en av sångerna är pilgrimsmotivet utförligare utformat, i anslutning till exodusmotivet (nr 85). Orden pilgrim och främling nämns endast i ett fåtal sånger. Himlen betecknas som vanligt oftast land, i några få sånger Kanaan. Motivets innehåll skiljer sig mycket från de övriga sångböckernas; det är en segerviss armé som marscherar: ”Framåt till Guds Kanaan med jubel vi gå”. Vägens strapatser, som är så framträdande i de andra sångböckerna, uppehåller man sig föga vid. Vandrigen beskrivs inte heller ofta gå genom öknen. Men man är beredd på besvärligheter, strid. Ofta tilltalas den vilsna eller irrande människan; ”Irrande bort från Gud i syndens öken” och ”Själ du som redlös driver uppå tidens haf”. Detta speglar Frälsningsarméns uppsökande, utåt- riktade verksamhet.

Oftare än i de andra sångböckerna, med undantag av den metodistiska, beskrivs de två vägarna, den smala och den breda. Utgången är dubbel: himmel eller helvete. Detta ligger implicit i motivet de två vägarna, men i de övriga fria trossamfundens sångböcker nämns inte helvetet vid namn.

²⁵ Bolander, a.a., s. 327ff.

Helgelsemotivet är mera betydelsefullt än pilgrimsmotivet och i detta förhållande visar sig det metodistiska arvet.

För pingströrelsen utgav Lewi Pethrus och Paul Ongman ett tunt sånghäfte, *Segertoner*, 1914. Redan 1916 kom en utökad upplaga (189 nummer), vilken används i denna undersökning. Endast åtta psalmer har hämtats från 1819 års psalmbok. Sångerna är till största delen anglosaxiska, men även Lewi Pethrus själv har medverkat. Endast tio sånger finns under rubriken "Pilgrims- och hemlandssånger".²⁶ Lika många återfinns under den för pingströrelsen betecknande rubriken "Jesu återkomst". Pilgrimsmotiv förekommer i ca 10% av sångerna, men det är sällan utvecklat. Pilgrim, gäst och främling nämns i ett tiotal sånger.

En romantiskt färgad pilgrims- och hemlandssång till en sentimental melodi är "Städse på Sion jag tänker, Härliga, himmelska land! Glashavet gnistrar och blänker, Sätter mitt hjärta i brand. Bortom det glittrande ljuset Skådar jag himmelens stad. Sången från allfadershuset Lyssnar jag till och är glad." Texten är skriven av Th. Barratt, en engelsman som blev ledare för pingströrelsen i Norge.

Vandringen beskrivs i denna sångbok oftare som glädjefylld, segerviss och som mindre mödosam än i de andra sångböckerna, med undantag för *Frälsningsarméns sångbok*. Någon ökenvandring talas det inte om. *Segertoner* är färgad av den första, starkt karismatiska tiden inom rörelsen, då upplevelsen av glädje och andlig kraft präglade livet. Detta kommer till uttryck i en annorlunda pilgrimssång i vilken landet Kanaan tolkas som tillståndet för den frälsta människan här på jorden: "Jag inträtt i Kanaan, där Gud allt mig ger, Jag lever på den segrande sidan" etc.

Pilgrimsmotivets höga frekvens i väckelsesångböcker som Ahnfelts *Andeliga sånger* och *Pilgrims-sånger* samt i de fria trossamfundens sångböcker kan ges olika förklaringar.²⁷ Motivets vanlighet i den anglosaxiska evangelikala sång som importerades under 1800-talets senare hälft är en förklaring. Denna sång imiterades i den inhemska nydiktningen. Liksom den anglosaxiska sångdiktningen, influerades den svenska av erfarenhet av emigranter, vilket levandegjorde bilden av himlen som ett hemland.

I skönlitteraturen är vandrings-, pilgrims- och hemlandsmotiv vanliga under denna tid, den s.k. senromantiken eller, med en modernare term, idealrealismen. Motiven blir bärare både av längtan bort från vardagen och av evighetslängtan. I flera av Viktor Rydbergs verk är pilgrimsmotivet centralt, t.ex. i *Vapensmeden* och i företalet till *Den siste athenaren*. Särskilt bör nämnas dikten som sedermera blev julpsalm, "Gläns över sjö och strand", i

²⁶ Sångboken är inte disponerad i olika avdelningar, men är försedd med ett ämnesregister.

²⁷ För en fylligare framställning av pilgrimsmotivet i frikyrkosamfundssångböcker 1919–50 och i 1937 års psalmbok, se I. Selander, "O, hur saligt att få vandra". *Motiv och symboler i den frikyrkliga sången* (diss.) Lund 1980.

vilken kristet och nyplatoniskt förenas i vandringsmotivet och i symbolerna Betlehems stjärna och Eden. Exodusmotivet ger åt "Jubelfestkantaten" de bärande idéerna, men kantaten är kanske närmast inspirerad av Wallins psalm "Upp, psaltare och harpa", i vilken motivet är inflätat. Den wallinska psalmbokens inflytande, även över väckelsens sångdiktare under 1800-talets senare hälft, bör inte underskattas. Pilgrimsmotivet användes som uttryck för transcendental längtan av många andra i samtiden välkända diktare som Julia Nyberg (Euphrosyne) och C.W. Böttiger. Motivet levde kvar vid sekelskiftet, och Heidenstam utnyttjade det t.ex. i romanen *Hans Alienus*, i vilken en inre utveckling sker parallellt med vandrandet. Denna roman innehåller dikten Pilgrimens julsång, som inte har något med fromhet att göra; under pilgrimskåpan gömmer sig en rastlös äventyrare. Tillbaka till äldre tiders uppfattning av pilgrimsfärder förs vi i Strindbergs drama *Till Damaskus*. Här är pilgrimen en botgörare.

Hinsidesmotivet och motiv knutna till andra trosartikeln avbalanseras i frikyrkosamfundens sångböcker, i motsats till väckelsesångböckerna, av psalmer och sånger med första trosartikeln som grund. Här finns även sånger om verksamhet och tjänst, men tjänsten är liksom striden av andligt slag. Naturligtvis kan man tolka sånger om strid mer allmänt, med syftning på allehanda mödor och prövningar, men den förändligande tendensen är stark. Livet ses som en valplats för en ond och en god makt – Gud och den onde eller satan – och ytterst sett kan allt som händer den kristna människan inordnas under det perspektivet. Med samma rätt skulle man kunna säga att allt arbete som har ett gott syfte är en tjänst för Gud. Förvisso var frikyrkofolket i gemen inte världsfrånvänt och kvietistiskt, vilket man kan förledas att tro på grund av sångböckernas många hinsides- och hemlands-sånger. Siktet var inställt på evigheten, men man var mycket verksam i tiden, både i det privata och offentliga livet. Man sjöng emellertid inte om vardagsliv och samhälle.

År 1921 kom Svenska kyrkans psalmbokstillägg, *Nya psalmer*. Påfallande många psalmer innehåller pilgrimsmotiv (ca 19%). De flesta av dessa har tillkommit under 1800-talet eller under 1900-talets början och många har blivit kända genom väckelse- och frikyrkosångböcker, t.ex. Lina Sandells "Jag är en gäst och främling", Rosenius "Med Gud och hans vänskap" och Lewenhaupts "Vem är den stora skaran där". Många av dessa sånger hade redan varit i användning i hemmen och i andra samlingar än söndagens huvudgudstjänst. Det har aldrig funnits helt vattentäta skott mellan olika kyrkliga fraktioner med avseende på vad som sjungits.

I flera av psalmerna med pilgrimsmotiv framställs himlen som ett land och/eller ett hem, men exodusmotivet är mindre frekvent än i de fria tros-samfundens sångböcker.

Pilgrimsmotivet är spritt över olika avdelningar, men nästan hälften av fallen finns i avdelningen "Det kristna livet". Den starka längtan efter det

eviga livet, som hemlandssångerna i samfundssångböckerna ger uttryck åt, förmärks inte i psalmbokstillägget. Men Ingemanns livsbejakande ”Härlig är jorden”, som har placerats under rubriken ”Guds härlighet i hans väsen och verk”, är dock lika atypisk för pilgrimssångerna här som i samfundssångböckerna.

Vad händer med pilgrimsmotivet vid revisionerna av de sex fria samfundens sångböcker 1919–1935? Samtliga revisioner utom pingströrelsens innebar ett stilmässigt lyft samt en uteslutning av en del sånger.²⁸ Andelen psalmer från *Den svenska psalmboken* 1819 och från psalmbokstillägget *Nya psalmer*, inte minst psalmer för kyrkoårets högtider, utökades. Med samtliga sex samfundssångböcker införlivades en del äldre, populära sånger som man av förlagspolitiska skäl inte tidigare fått tillgång till. Allt fler sånger och psalmer blev gemensamma.

I *Metodist-Episkopalkyrkans psalmbok* från 1919 har pilgrimsmotivet ökat i omfattning men är alltså mindre använt än i de övriga fria trossamfundens sångböcker. Pilgrims- och hemlandssånger har samlats under rubriken ”Trons längtan och hopp”. I *Svenska Missionsförbundets sångbok* 1920 har bortemot 40% av sångerna i den äldre upplagan lyfts ut, och pilgrims- och hemlandsmotivet är mindre utbrett än i den äldre upplagan.²⁹ Hemlandssångerna har minskat i antal, men fortfarande finner man dem som en egen underavdelning till ”Det kristna livet”. I *Psalmisten* 1928 är pilgrimsmotivet mycket vanligare än i den första upplagan. Hemlandssångerna har blivit något färre men har fått en egen avdelning. *Frälsningsarméns sångbok* har i 1929 års upplaga utökats med några nya avdelningar, bl.a. ”De yttersta tingen och himlen”. Men sånger med pilgrimsmotiv har blivit mycket färre. *Segertoner* utökades successivt med tillägg av nya nummer i slutet. 1930 års edition innehåller 44 hemlandssånger, men pilgrimsmotivet, som är spritt över sångbokens olika ämnen, förekommer i ungefär samma proportion som i 1916 års upplaga. I *Sionstoner* 1935 har ämnesgrupper som mission och pilgrims- och hemlandssånger minskat. Pilgrims- och hemlandsmotivet har alltså tonats ner i flera av sångböckerna.

I 1937 års psalmbok, som upptog de flesta av psalmerna i 1921 års tillägg, innehåller ca 10% av psalmerna pilgrimsmotiv, vilket är mycket mer än i 1819 års psalmbok, men betydligt mindre än i tillägget 1921 och i de fria trossamfundens sångböcker före 1951. Bland de nyintagna psalmerna med

²⁸ Några sånger i *Segertoner*, har dock fått reviderad text eller melodi och fem har bytts ut.

²⁹ Vad gäller de fria samfundens reviderade sångböcker, har jag angett procentsatser för förekomsten av olika motiv i min avhandling ”O, hur saligt att få vandra”. *Motiv och symboler i den frikyrkliga sången* (1980), s. 282, men beräkningarna där är gjorda på det antal sånger som återstår i resp. sångbok när alla med *Den svenska psalmboken* gemensamma sånger och psalmer uteslutits. Procentsatserna för livsvandring- och pilgrimsmotivet är därför inte omedelbart tillämpliga i översikten här. Men trenden är tydlig och bekräftas av kontrollläsning. Jag har varken funnit anledning eller haft möjlighet att göra en lika noggrann excerpering av de reviderade sångböckerna som av de första editionerna.

pilgrimsmotiv märks Teerstegens pilgrimssång "Kom, vänner, låt oss hasta" och Newmans "Led, milda Ljus". Denna psalmbok, liksom 1819 års, tillhandahåller psalmer för det kristna samhället. Flera av de nyskrivna psalmerna anknyter på ett tydligt sätt till rörelser i tiden, t.ex. unglyrkorörelsen. Här finns även psalmer om och för arbetet, vardagslivets förvärvsarbete, och inte bara den andliga verksamheten, även om de inte har någon större konkretion utanför det agrara.

SAMMANFATTNING OCH AVSLUTNING

Pilgrimsmotivet är vanligare i de pietistiska och herrnhutiska sångböckerna än i 1695 års psalmbok. Mest använt är det i de sångböcker med evangelikal prägel som gavs ut under 1800-talets senare hälft, och högst frekvens har det i *Andeliga sånger*, *Pilgrims-sånger* och *Svenska Missionsförbundets sångbok* (22% i samtliga). Det är också mycket vanligt i *Nya psalmer*, 1921 (19%), som innehåller många sånger från 1800-talets evangelikala väckelse.

Pilgrimsmotivet ger uttryck för främlingskap i denna världen och längtan till himlen, vilket är typiskt för väckelserörelser. Det är förbundet med dödstemat, men det är en ljus syn på döden som förmedlas. Döden nämns inte; den kan omskrivas under bilden "gå över Jordan". Pilgrimen når målet för sin mödosamma resa, han/hon kommer hem. Den dubbla utgången, himmel eller helvete, omtalas ytterst sällan. Botgöring, som var förknippad med den medeltida vallfarten, finns inte i pilgrimsmotivet i psalm och sång. Om orden pilgrim, gäst och främling förekommer, är det i singularis; det är en ensam vandrare.

Orsakerna till att motivet blir så vanligt under 1800-talet är flera. Påverkan från den litterära romantiken gäller, inte minst för Wallins del, men även för senare författare, svenska såväl som utländska. Pilgrimsmotivet finns kvar i senromantikens diktning. En viktigare orsak till motivets vanlighet i väckelse- och frikyrkosångböcker är importen av och inflytandet från anglosaxisk, evangelikal sång i vilken motivet är mycket frekvent. Detta hänger bl.a. samman med inverkan från Bunyans *The Pilgrim's Progress* och emigrationerna till Amerika, som blir allt vanligare under 1800-talet, och som blir en bild för människans färd mot evigheten. Metaforiseringen av emigrationerna bidrar till att tonvikt läggs vid pilgrimens hemkomst, och pilgrimsmotivet kopplas samman med eller övergår i ett hemlandsmotiv. Härtill bidrar säkerligen den nationella strömningen med dess sånger om fosterlandet. De troendes rätta hemland är himlen.³⁰ Med den anglosaxiska sången följer även en ökad användning av exodusmotivet; pilgrimsfärden går genom öknen över Jordan till Kanaan.

³⁰ Jfr. kapitlet "Jordiskt fosterland, himmelskt hemland eller socialistiskt paradiset?", i I. Selander, *Folkfrörelsesång*, 1996. Se särskilt sammanfattningen, s. 135ff.

Sångerna om evighetslängtan kulminerar visserligen i några sambunds-sångböcker under 1900-talets båda första decennier, men successivt har de blivit färre, medan sånger och psalmer om livet i tiden har ökat, bl.a. sånger för olika verksamhetsformer.

Att psalmer och andliga sånger i äldre tid slutar med evighetsperspektiv är snarare regel än undantag. Från 1930-talet växer en ny typ av sånger och psalmer fram, med tonvikt vid dennasidigheten; evighetslivet finns inneslutet i människans liv i tiden. Ett tecken på det ökande intresset för livet i världen, i samhället, är att pilgrimsmotivet efter 1950 är långt mindre frekvent i psalm- och sångböcker och det används sällan i nyskrivna sånger och psalmer. De nya psalmerna och sångerna är mest inriktade på livet i tiden. I skönlitteraturen finns enstaka nedslag av motivet även efter 1950. Den svenske författare som mer än någon annan under 1900-talet varit engagerad av pilgrimsmotivet, Pär Lagerkvist, framställer tvivlande pilgrimer i sina pilgrimsromaner i medeltida miljö.

En amerikansk teolog, Joseph M. Shaw, framhåller att Guds folks pilgrimskap behöver lyftas fram i vår samtid i opposition mot individualismen, som förstärkts av sekulariseringens värderingar som breder ut sig alltmer också i kyrkorna.³¹ Men det behöver få en ny utformning. Den norske kompositören Egil Hovland framhöll i en intervju att det tidlösa motivet – Guds folks pilgrimskap, främlingskapet i tiden och hemmahörigheten i evigheten – behöver gestaltas även i vår tid som både motvikt och kraftkälla till tjänst, kamp och engagemang i kyrka och samhälle. Hans eget bidrag i samarbete med Britt G. Hallqvist är *Pilgrimsmesse*, i vilken gammalt och nytt i text och ton blandas i en gudstjänst helt genomlyst av evighetsperspektivet.

---

³¹ J.M. Shaw, *The Pilgrim People of God. Recovering a Biblical Motif*, Minneapolis, 1990, Preface.

Summary

The pilgrimage has, with different contents, been a metaphor of life through centuries in devotional as well as in secular literature—sometimes a death motif, sometimes dominated by the longing for the world to come, sometimes focusing on the hardship of the journey; always illustrating the tension, the double membership of a Christian person as belonging to this world and this time as well as to the world to come: eternity.

The development and dissemination of the motif is here being followed from *Den svenska psalmboken*, 1695, through to widespread songbooks up to 1950. In the Hymnal of 1695, the metaphor of wandering is very frequent, but developed into a pilgrim motif in no more than 3% of the hymns. It is mostly connected with the death theme. In the pietistic and Moravian songbooks it is used more often (4–8%), which is also the case in the Hymnal of 1819 (8%). Above all, Wallin made use of the motif, expressing a longing for eternal life. This transcendental longing is typical of Romanticism.

The great breakthrough of the motif came during the 1850's and 1860's with Ahnfelt's *Andeliga sånger* and Per and Gustaf Palmqvist's *Pilgrims-sånger* (22–23%). The motif is, in these songbooks more than before built up with elements from Israel's Exodus. *Pilgrims-sånger*, in especial, contain a great deal of English evangelical songs, and in these the pilgrim motif is much more used than in the Swedish song tradition. Among the reasons for this, there may be an influence from Bunyan's *The Pilgrim's Progress*. Another source is the typological interpretation of the Bible, where Exodus became a symbol of the journey through life to heaven. Furthermore, the emigrations to America became metaphors for a journey to heaven. Even people's native country became a metaphor for heaven, a homeland to be longed for.

The pilgrim motif was also important in the hymnals, published by the new Free Churches during the last decades of the 19th century. Lina Sandell, especially, had a preference for pilgrimage as a picture for life. She stressed the presence of Jesus during the wanderings. In *Svenska Missionsförbundets sångbok*, the motif had a romantic touch, contrary to the joyful marching of the Salvation Army pilgrims.

In the supplement of *Den svenska psalmboken*, 1921, the pilgrim motif is very significant. Many of these hymns were kept in the revised Hymnal of 1937. In the revisions of Free Church songbooks from 1919 onwards, the motif steadily decreases. However, it is important not to exclude the motif from the hymnals. It reminds the church of the temporal character of this world. The church shall serve the world but it shall not lose its perspective toward eternity.